

1.

Szent István Csanádot küldi Ahtum ellen. — Az oroszlámosi harcz. — Csanád-vár és környéke az országhoz vissza-csatoltatik. — Gellért püspök. — Sz. István itteni adományai a bakony-béli és zalai monostoroknak és egybeknek. — Vatta lázadása a keresztyénység ellen s annak elfojtása. — Endre király e vidéket Béla herczegnek ajándékozza. — Gellért vértanú tetemei határunkon át szállítatnak Csanádra. — Ez alkalommal több rendbeli csudák esnek a holttesttel. — A csudák befolyása a nép lelkére.

A magyarok bejövetele után több mint száz éven át semmi írott emlék sem szól egyenesen e vidékről s csak I. István király uralkodása alatt foglal koznak a feljegyzések azzal, a mennyiben Szent Gellért életrajzában az iratik, hogy e vidék Ahtum törzsfőnök tartományába esett, a byzanczi császár felsősége alatt állott, — és így ekkor nem is igen tartozhatott a magyarok országához. Ő maga, a Névtelen szerint, kit Horváth Mihály is követ, Glád fejedelem utóda s így bolgár lett volna, bár Karácsonyi újabb egybevetések alapján magyarnak állítja,

ki valószínűen 1014 táján lépett fel István királyunk ellen. Hihetően pogány volt, nem | 1014 hét felesége miatt, mint Gellért élet írója állítja, mert a bolgároknál ez időben a több nejtűség meg volt engedve s maga István király is, mikor Ahtum legyőzetett, ennek nejeit a maga győztes vezérének ajándékozta: hanem, mert ez időtájt a király ellen az ősi hit czége alatt lehetett rendezni nagyobb mérvű fölkeléseket, a mint ezt Gyula és Koppány esetei tanusítják. Ahtum birodalma pedig „a Keres folyótól az erdő-elvi részekig, Viddinig és Szörényig (Turnu Severin) terjedt, a honnan a királyon fegyveresei sokaságával túltesz és őt fel sem veszi vala“.

E haderő nagyságát pedig csak úgy lehet megfejtetni, hogy az ő birtokára menekültek az ország egyéb részeiből is az ősi hit makacs vallói, a király által már előzetesen legyőzött lázadók, mely lakás változtatás az itteni gyér népesség s az akkori nomád életmód mellett igen könnyen

¹ Szent Gellért élete, ford. Szabó Károly 63. l. Ebből is látható, hogy Lichtner G., a vásárhelyi kath. plebánia monographusa („Vásárhelyi Közlöny“ 1881. 36. sz.), ki egyébként gondosan dolgozott, tévedésbe esett, midőn azt állítja, hogy a Knauz által (Mon. Strig. I. 5.) közölt oklevél szerint a mi Adorján-Mártélyunk egyháza már 1019-ben létezett volna. Mert először is a kérdéses helység alatt nem a mi Mártélyunk, hanem a zalamegyei Szent-Adorján értendő (v. ö. Fejér Cod. Dipl. I. 304. és V. 466.), hol t. i. a király Adorján tiszteletére zárdát alapít. Aztán pedig az 1019-ki oklevél, mint amnyi más középkori alapító levél, melyre a pápok a magok érdekében hivatkoztak, későbbi koholmány, a mint azt Horváth M. is elismeri. (Horváth M. A kereszténység első százada 20.)

történhetett. A király ezt s még inkább Ahtum azon eljárását, hogy „a királynak a Maroson szállított sója felett a folyó révein a Tiszáig hatalmat bitorolt“, vagyis attól vámot szedni merészkedett, zokon vévén, készületeket tett az elbizakodott pártütő megzabolázására.

E feladattal a király a maga unokaöccsét, Csanádot bizta meg, ki „mikoron a Tiszán átkelt volna, megütközött Ahtummal és hadseregével. Nagy csattogás és lárma keletkezett, a harc délig tartott és sokan elhullottak megsebesülve itt és amott, mindkét részről.“ A szerencse ez uttal nem kedvezett Csanádnak, úgy hogy ez éjszakára Szeged déli vidékén, Szőreg bozótjai mögé vonult vissza. Még azon éjjel azonban Oroszlámosnál újabb támadásba ment át s Ahtumot és seregét véletlen meglepven, legyőzte és megölte s annak fővárosát, Marosvárt elfoglalta. A király az ekkép' | 1029 megszerzett nagy területet országához csatolván, annak egy részét, Marosvárral együtt, mely ezentúl Csanádról nevezteték, a győztes vezérnek adományozta,¹ más részét pedig jobbára a papoknak ajándékozgatta, midőn egyszersmind elérkezett annak ideje is, hogy Gellért, a már korábban | 1015 kinevezett marosvári püspök, azelőtt Imre királyfi nevelője, ki néhány év óta az udvartól a bakonybéli zárdába vonult vissza rémetéskedni, püspök-

¹ Vita S. Gerardi, Endlichernél 216. Karácsonyi, Szent Gellért élete 95—100. Szabó Károly, Sz. Gellért püspök élete. Béla kir. Névtelenje XI. fej. Pesti Frigyes, Századok 1876. 412—415. Az adományozás kérdésének tisztába hozatalának érdeme Karácsonyit (A Csanád nemzetség és birtokai Délmagyarországon. Tört. és rég. értesítő 1884. X. 6.) és főleg Ortvyt (Az Ajtony és Csanád nemzettek birtokviszonyai Dél-Magyarországon. Századok 1891. 263—278.) illeti.

sége színhelyére költözzék s itt apostoli feladata után lásson.

Mikor azonban Gellért új lakóhelyére érkezett s a zárdából egyéb papok közt két barátot is magával hozott az itteni magyarság térítésére: ezek megismerkedvén a mi tájékunkkal s ennek hal bőségével, figyelmeztették erre elhagyott tár-

1. sz. Szent Gellért csanádi püspök.

saikat s szerzetes előjáróikat, kiknek a hal eledelre különösen szükségök volt, minek következtében ezek zárdájuk számára oklevelet eszközöltek ki a bőkezű, jámbor királytól egy itteni nagyobb birtokról, melyről az 1036-ban kiadott adománylevel¹ rendelkezik. E szerint

¹ L. e. Fejér, Cod. Dipl. I. 328. Az adomány levellet Béla király megújítja 1246-ban. L. Fejér, Cod. Dipl. IV. 412.

ugyanis a tiszai Nándur halastó halainak heted-része a bakonybéli apátságot illesse, mely tó a velünk határos Csany területén esett.¹ „Adják oda“ így szól a levél „a hetedik halat egyszerűen, vagy pedig a hetedik esztendő t halászására. Az ott levő fák gyümölcséből is adják oda a hetedik részt. A *Tenerere*² halastót egészen oda adtam. Mindezen halastavakat egészen Szent Móricznak“ (kinek tiszteletére volt ajánlva a zárda) „ajándékoztam.“ A Sz. Móricznak ajándékozott major-ságok vagyis birtokok nevei pedig ezek: Cuppan,³ Pannanád,⁴ Arpas,⁵ Magos,⁶ Quiarnul,⁷

¹ L. tüzetesen Ortvyay, Magy. orsz. régi vízrajza II. 6. (Hason nevű tavak még e tájon: Nádos-tó Mindszenttel szemben, a Tisza és Kis-Tisza közt, Landorf-tó Szegvár határában a Tisza és Kurcza közt.)

² Az 1246-ki átírásban Tener Erce. Tájékára nézve a régi oklevelek nem adnak felvilágosítást. Tömör, mint személy név fordul elő 1252-ben. (Fejéjné, IV. II. 170.) Névre és fekvésre közel esik hozzá a szomszédos Temerkény, Szentes mellett a Terehát, a mi határunkon pedig a Tere fok, melyekben a Tere szót személynévnek kell elfogadnunk.

³ Az 1246-ki szövegben is Cuppan. Fejér gyűjteményében csak 1037-ből fordul még elő. Minden valószínűség szerint a mi Kopáncsunk, mert ez esik legközelebb a Nándortóhoz és Tiszához.

⁴ A határunkbeli Pannahát, melyet régebben Pannadnak is írtak s melynek neve ily alakban még a múlt század elején is szerepel a városi tanács jegyzőkönyvben.

⁵ A Rába mentén volt ily nevű hely.

⁶ Az 1246-ki átírásban: Mogos. Ilyen helynév nincs több Fejéjné. Lehet a határunkbeli Mágocs, bár Maguch, Magos, Mogos, Magus, Mogus, Macos, Macus hely és családnevek nemcsak nálunk, hanem az ország egyéb részein is fordultak elő.

⁷ Az 1246-ki levélben: Cojar (= Kajár). Még egyszer fordul elő Fejéjné, mint keltezési hely 1267-ről.

Ocul,¹ Palarnuk.² Ezekén kívül ugyan ebben a levélben több helyeket is ajándékoz a király az apátságnak, melyeknek másutt (a Duna, Dráva, Rába mentén) való fekvése a szövegből elég világosan kitűnik. Egy másik levélben a zalai monostort látja el a király új adomá- | 1024 nyokkal s egyebek közt neki ajándékozza a Balaton tava, a Dráva és Zala folyók mentén eső területeken kívül a „Szent Adrian martyr nevű pusztát“ is, „a Tisza mentén eső földet, a halfogással s minden haszonvétellel és mindazzal, a mit föld szül, a teljes tizedet a nevezett birtok után.“³ Habár mind e fekvőségekről, mivel hasonnevűek az ország más tájain is fordultak elő, föltétlen bizonyossággal nem állíthatjuk, hogy azok (t. i. Cuppan, Pannanad és Magos) területünkhöz tartoztak, de ez oklevélből kétségtelen, hogy az apátságnak ezen a tájon volt birtoka s hogy annál fogva a keresztyénség itt már ez időtájon ismeretes volt.

Az új vallás terjeszkedését azonban egy időre a Vata lázadása feltartóztatta. A pogányság | 1046 visszahatása volt ez a keresztyénség ellen, egyszersmind a magyar nemzeti és természeti erkölcsi érzés kitörése a magukat befészkelte, feslett életű és kapzsi idegenek ellenében. A jelszó volt: „Visszaállítani az ősök vallását, eltörölni a tizedet, leölni

¹ Az 1246-ki oklevélben Ocul. Fejéjénél többször nem fordul elő. Lehet Akol, mely név régen és most több községre illet.

² Az 1246-ki átirásban: P o l o s n u k. Zalamegyei hely.

³ Fejér, Cod. dipl. I. 310. (A szöveg így szól: „praedium Szent Andrian martyr vocatum. Terram Tityam, cum capturis piscium ac utilitatibus universis, et ex omnibus de terra nascentibus, plenam decimam de praedictis possessionibus“.)

a papokat és idegeneket!“ E lázongásnak, mint tudva van, a kegyes életű Gellért is áldozatául esett. E dühöngés és visszahatás azonban csak rövid ideig tarthatott, mert Endre, a mint megerősíté magát királyi székében, azonnal kiadta a parancsot, hogy a zavargók fejvesztés alatt „vetközzenek ki a pogányságból, térjenek vissza a keresztyén hitre s szabják magokat mindenben István törvényeihez.“¹ Nincs rá egyenes adatunk, hogy a király mennyiben volt rajta, hogy e parancsot végre is hajtsák, sem arra nézve, hogy e részben Tiszántúl nem képezett-e kivételt? Annyi azonban áll, hogy I. Endre ez országrészt Béla hercegnek adta át, ki is nejevel s fiaival, Géza, László és Lomperttal Lengyelországból haza térvén, itt fejedelmi |.1048 joggal s teljes önállósággal uralkodott;² és mivel ő és családja tudvalevőleg a keresztyénség hívei közé tartozott, feltehető, hogy annak terjesztésén teljes erővel rajta volt. A papságon sem múlt semmi s e célból azon kor gondolkodásához képest a csüdák egész sorozatával állott elő, hogy a hiszékeny és érzelmi befolyások alatt álló népre annál nagyobb hatást gyakoroljon.

E célra már a Gellért tetemei is kitünő anyagot szolgáltatottak, a mennyiben híre terjedt, hogy azok meg nem rothadtak, sőt, a szentek maradványaihoz illően, kedves illatot terjesztettek, a kik ahöz hozzáértek, sánták, vakok s egyéb betegek, rögtön meggyógyultak. Még az oktan állatok sem maradtak érzéketlenek e szent befolyás

¹ Thuróczi II. 45.

² Ennek bizonyossága az adományozáson kívül az is, hogy e területen a tiszai sószállítás után a vámot ő és utódai szedték s a herceg pénzt is veretett.

irányában, mert a Gellért koporsóját szállító lovak az egész úton, Pesttől Csanádig, sem nem ettek, sem nem ittak, mégis könnyen haladtak. Természetes tehát, hogy a merre a holttestet vitték, a nép seregestül kitódult a koporsóhoz. „A küldöttség“ így ír Karácsonyi, kinek egy időre átadjuk a szót a csudás történet további elbeszélésénél „útját egyenes irányban vette, körülbelül Csongrád felé s a bődi révnél átmenvén a Tiszán, a mai Hódmezővásárhely irányában vonult Csanád felé... Egy nagyobbszerű hajóra ráteszik a kocsit a testtel együtt s evezőikhez kapnak, hogy a hajót áthajtsák. De minden erőfeszítésök hiába való, a hajó nem mozdul; neki áll az egész sokaság, próbálja a hajót a parttól elmozdítani: de hiába, a hajó nem mozdul. Mintha csak azt akarná megmutatni az ég Ura, hogy nem kell akkor semmi erőszak, mikor Szent-Gellért hívei közé, székhelyére akar sietni s nekik Istentől még holta után is kegyelmeket óhajt kieszközölni. Mikor látják, hogy emberi erővel semmire sem mehetnek, elvetik az evezőt s a hajó oly gyorsan vágja át a Marost, hogy evezővel oly gyorsan sohasem lehetett volna áthajtani.“¹

Csanádra érkezvén, ott a szent teste a temetés megtörténteig újabb és újabb csudákat vitt véghez, melyeknek az írások kétség kívül csak kis részét jegyezheték föl. Elképzelhetjük, hogy mind ezeknek minő hatása lehetett egy fogékony és kellően előkészített lakosság lelkületére, holott tudjuk, hogy még ma is a legalsó népréteget semmi sem ragadja meg jobban, mint egy alkalmas módon esett új csuda. Az is föltehető pedig, hogy efféle csudák nemcsak Gellért tetemeivel

¹ Karácsonyi, Sz. Gellért élete 170.

estek, hanem másokkal és más alkalommal is történtek, mert a jámbor néphit és a középkori papság afféléknek soha sem volt szűkében.

Ha még ehhez vesszük a királyi szoros parancsolatot és az országos törvényt a keresztyén vallás elfogadásáról s a pogányság eltávolításáról: bárki előtt is természetesen látszik, hogy az itt lakó nép az új hit külformáinak tiszteletteljes félelemmel meghódolt s apái vallásából jóformán kivetkőzött — a nélkül azonban, hogy a vidék, sőt az egész Tiszántúl, Csanádot s egyes elszigetelt zárdákat kivéve, községenként rendezett egyházi szervezetet alkotott volna.

2.

Géza király itteni adományozásai a benczések javára. — Az elajándékozott halastavak. — Ezek határai s egyéb helyek. — A benczések és a jámbor adományozó. — A vidék néptelensége és kezdetleges kulturája. — A kunok betörése és dúlásaik az alvidéken. — László király megveri őket s egy részöket itt letelepíti.

II. Gejza királyunk a garan-szentbenedeki apátságot az ország különböző részein s vidékünkön is sok és nagy javadalmakkal ajándékozta meg.¹ Már említők, hogy vidékünk Ahtum | 1075 legyőzetése után részben Csanád vezérnek ajándékozott, részben pedig királyi birtok maradt, úgy hogy az uralkodó ház tagjai abból egyházi czélokra még bőséges alapítványokat tehettek. A be-

¹ Fejér, Cod. Dipl. I. 428—439. Hornyik, Kecsk. tört. I. 191—197. legjobb kiadása Knauznál, Mon. Strig. I. 58 és ugyan csak tőle a Garan melletti Szentbenedeki apátság történetében I. 23. s köv. II.